

Leszka, Mirosław J.

„Byzantine Empresses. Women and power in Byzantium, AD 527–1204”,
Lynda Garland, London-New York 1999
: [recenzja]

Przegląd Historyczny 92/3, 348-351

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Za moment upadku I carstwa bułgarskiego uważa się nie rok 972 (s. 375, 383), a raczej 971, kiedy to po zwycięstwie bizantyńskim pod Dorostolon książę ruski Światosław opuścił tereny bułgarskie. Wtedy to doszło do włączenia większości ziem dawnego państwa bułgarskiego do Bizancjum, a Roman i Borys II, synowie cara Piotra, znaleźli się w rękach bizantyńskich.

W świetle najnowszych badań wątpliwe wydaje się nadanie w 1078 r., jak twierdzi autor (s. 387), przez papieża Grzegorza VII korony królewskiej Michałowi, władcy serbskiej Duklji¹².

Z obowiązku recenzenta sprostować muszę kilka drobnych błędów rzeczowych. Żoną Teodozjusza II nie była Eudoksja (s. 80), a Eudokia–Athenais. Uzurpacja Fokasa nie miała miejsca w 604 r. (s. 112), a w 602 r. To nie Leon III poślubił w 733 r. księżniczkę chazarską (s. 188), lecz Konstantyn V, jego syn. Nie ma żadnych przesłanek źródłowych do twierdzenia, że Borys w młodości przebywał przez jakiś czas w Konstantynopolu (s. 374)¹³.

Autor odsyłając czytelnika do literatury wskazuje w zasadzie jedynie prace monograficzne, co, jak można sądzić, spowodowane jest ograniczeniami wydawniczymi. Wydaje się jednak, że brakuje wśród cytowanych prac przynajmniej kilku, które mogłyby w trochę innym świetle postawić niektóre przedstawiane problemy. Myślę tutaj między innymi o książce Ewy W i p s z y c k i e j¹⁴, przydatnej np. dla ukazania związków między państwem rzymskim a Kościołem i z pewnością bardziej obiektywnej niż cytowana przez autora praca Hugo R a h n e r a¹⁵; monografii Idziego P a n i c a¹⁶, przedstawiającej w nowym świetle rolę Węgrów w dziejach Europy w IX–X w., czy książki Warrena T r e a d g o l d a¹⁷, będącej najnowszą i wartościową syntezą dziejów Bizancjum w okresie sporów ikonoklastycznych.

Książka Lecha Leciejewicza jest z pewnością ważną, wszechstronną i nader interesującą próbą przedstawienia procesów, których efektem było powstanie „średniowiecznej cywilizacji europejskiej”.

Miroslaw J. Leszka
Uniwersytet Łódzki
Zakład Historii Bizancjum

Lynda G a r l a n d, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527–1204*, Routledge, London–New York 1999, s. 343.

Kwestia udziału cesarzowych bizantyńskich w sprawowaniu władzy przyciągała zainteresowanie badaczy od dawna. Klasyką z tego zakresu jest dzieło wybitnego francuskiego bizantynologa Charlesa D i e h l a¹. Ta właśnie książka zainspirowała autorkę recenzowanej pracy. Lynda G a r l a n d uzasadnia bowiem jej powstanie potrzebą odświeżenia po ponad siedemdziesięciu latach dzieła Diehla i ukazania bizantyńskich cesarzowych w świetle współczesnych badań. W obrębie zainteresowań autorki znalazły się wybitne postacie bizantyńskich władczyń w okresie od 527 po 1204 r. Nie znajdzie więc czytelnik w recenzowanej książce cesarzowych wczesnego i późnego Bizancjum. Nie wiadomo, czym kierowała się autorka przy określeniu początkowej cezurę swej pracy,

¹² J. L e ś n y, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków (połowa XI–koniec XII wieku)*, Wrocław 1989, s. 54–61

¹³ V. G j u z e l e v, *Kniaz Boris Pärwi*, Sofia 1969, s. 51.

¹⁴ E. W i p s z y c k a, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994.

¹⁵ H. R a h n e r, *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, Warszawa 1986.

¹⁶ I. P a n i c, *Początki Węgier. Polityczne aspekty formowania się państwa i społeczeństwa węgierskiego w końcu IX i w pierwszej połowie X wieku*, Cieszyn 1995.

¹⁷ W. T r e a d g o l d, *The Byzantine Revival 780–842*, Stanford 1988.

¹ C. D i e h l, *Figures byzantines*, Paris 1925.

bowiem rozpoczynając ją od 527 r. pominęła kilka jeśli nie wybitnych, to przynajmniej znaczących władczyń, jak Eudoksję, żonę Arkadiusza, Eudokię–Atenais, żonę Teodozjusza II, Pulcherię, jego siostrę i małżonkę Marcjana, a wreszcie Werynę, żonę Leona I i Ariadnę, jej córkę, której mężami byli Zenon i Anastazjusz I. Nie jest to spowodowane faktem, że dla autorki Bizancjum zaczyna się dopiero w czasach Justyniana, sądząc bowiem po tabelach zamieszczonych na końcu książki, za początki cesarstwa uznaje panowanie Konstantyna Wielkiego (s. 229). Sam Charles Diehl rozpoczął swoją dzieło od Eudokii–Atenais, Lynda Garland w tym przypadku nie poszła jego śladem. Nieobecność w książce cesarzowych późnego Bizancjum autorka wyjaśnia z jednej strony faktem istnienia świeżej pracy Donalda M. Nicola², a z drugiej strony brakiem wybitnych osobowości kobiecych na dworze Paleologów (s. XI). Bez względu na poczynione powyżej uwagi, dotyczące cezur pracy, należy stwierdzić, że jej zakres chronologiczny jest imponujący, obejmuje bowiem blisko siedemset lat. Autorka musiała wykonać ogromną pracę, zapoznać się z wieloma źródłami i z bogatą literaturą przedmiotu, w efekcie kresli nie tylko sylwetki cesarzowych, ale charakteryzuje również czasy, w których przyszło im żyć i działać.

Praca podzielona została na trzy części. Pierwsza zatytułowana: „From stage to statecraft” zawiera biografie dwóch władczyń — Teodory, żony Justyniana I (s. 11–39) i Zofii, małżonki Justyna II (s. 40–57). W części II — „Regents and Regicides” — przedstawione zostały: Martyna, żona Herakliusza (s. 61–72); Irena, żona Leona IV (s. 73–94); Teodora, żona Teofila (s. 95–108); cztery żony Leona VI (Teofano Martinakios, Zoe Zautzaina, Eudokia Baiana, Zoe Karbonopsina — s. 109–125); Teofano, żona Romana II i Nikefora Fokasa (s. 126–135); Zoe Porfirogenetka, żona Romana Argyrosa, Michała IV i Konstantyna IX Monomacha (s. 136–157). W część trzeciej — „Empresses as autocrats” — autorka ukazuje postacie: Teodory (s. 161–167); Eudokii (Eudoksjii) Makrembolitissy, żony Konstantyna X i Romana Diogenesa (s. 168–179); cesarzowych doby Aleksego I Komnena: Marii Alańskiej (s. 180–186), Anny Dalasseny (s. 186–193), Irenej Dukainy (s. 193–198); Marii z Antiochii, żony Michała VII Dukasa i Nikefora Botaniatesa oraz Eufrozyny Dukainy, małżonki Aleksego III Angelosa (s. 210–224). Pracę uzupełniają: przedmowa (s. XI); wstęp (s. 1–7), epilog (s. 225–228); spis cesarzy i cesarzowych bizantyńskich oraz tablice genealogiczne rodów cesarskich (s. 229–240); słownik (s. 241–245), w którym zdefiniowane zostały niektóre pojęcia występujące w książce; przypisy (s. 246–292); bibliografia (s. 293–318); indeks (s. 319–343). Pracę wzbogacają stosunkowo liczne ilustracje — 28, najczęściej są to reprodukcje materiału numizmatycznego. Wątpliwości budzą tytuły poszczególnych części, które są w pewnej mierze nieadekwatne do przedstawianych w nich cesarzowych. Jak się ma na przykład cesarzowa Zofia do tytułu części pierwszej poza tym, że była krewną Teodory? Wydaje się, że wyróżnienie wspomnianych części niczemu nie służy, zwłaszcza że autorka w przedstawianiu cesarzowych zachowuje konsekwentnie kryterium chronologiczne.

Jak wskazano powyżej, praca oparta została na bogatym i w zasadzie kompletnym materiale źródłowym³, który badaczka poddaje gruntownej analizie, choć czasami przytacza informacje źródłowe bez odpowiedniego komentarza. Jako przykład może posłużyć podana przez Garland informacja, że Lupicyna–Eufemia była w młodości niewolnicą (s. 14). Informacja ta nie zasługuje na całkowite zaufanie. Pochodzi bowiem z „Historii sekretnej”, Prokopiusza z Cezarei, które to dzieło ma charakter pamfletu skierowanego przeciwko Justynianowi i Teodorze⁴. W tym kontekście opowieść o pochodzeniu Lupicyny doskonale pasuje do kreowanego przez Prokopiusza czarnego obrazu cesarskiej rodziny. Informacja ta nie jest poświadczona przez żadne inne źródło. Sam Prokopiusz wspomina dwukrotnie o barbarzyńskim pochodzeniu Lupicyny i jej prostocie, natomiast już nie pisze po raz wtóry, że była niewolnicą⁵. Tak jest również w marginalnym epizodzie o chanie Krumie i picciu wina z czaszki Nikefora I (s. 95), co wcale — wbrew temu, co pisze Garland — nie jest pewne.

² D. M. Nicol, *The Byzantine Lady. Ten Portraits 1250–1500*, Cambridge 1994. Warto przypomnieć, że na gruncie polskim ta tematyka znalazła odzwierciedlenie w pracy M. Dąbrowskiej, *Łacinniczki nad Bosforem. Matżeństwa bizantyńsko-łacińskie w cesarskiej rodzinie Paleologów (XIII–XV w.)*, Łódź 1997.

³ Wśród cytowanych źródeł nie znajduję istotnego dla czasów cesarzowej Teofano, żony Romana II i Nikefora Fokasa tekstu *Vaticanus gr. 163*, wyd. A. Markopoulos, *Le Témoignage du Vaticanus Gr. 163 pour la période entre 945–963*, „Symmeikta” t. III, 1979, s. 82–119 (tekst źródła s. 91–100).

⁴ A. Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, Berkeley–Los Angeles 1985, s. 49–65; A. A. Czekałowa, *Prokopij Kesarijskij: licznost i tvorczestwo [w:] Prokopij Kesarijskij, Wojna s persami. Wojna s Wandalami. Tajnaja istorija*, Sankt–Peterburg 1998, s. 366sq.

⁵ *Procopii Caesariensis Historia quae dicitur arcana*, VI, 17; IX, 48, wyd. J. Hauri, Leipzig 1963.

Sporadycznie zdarza się autorce pomijanie wzmianek źródłowych, które mogłyby postawić przynajmniej w trochę innym lub pełniejszym świetle przedstawianą postać. Tak dzieje się w związku z cesarzową Teodorą, wdową po Teofilu. Autorka pominęła epizod opowiedziany przez Genesiosa i „Kontynuację Teofanesa”. Według kronikarzy *archegos* Bułgarii (najprawdopodobniej był nim Presjan), groził najazdem na ziemie bizantyńskie. Cesarzowa Teodora miała przekonać go do porzucenia tej myśli, grając na dumie bułgarskiego chana. Miała bowiem stwierdzić: „Jeśli byś kobietę pokonał, to zwycięstwo nie przyniesie ci żadnej chluby, jeśli zaś przez nią zostalbyś pokonany, twoja porażka będzie przez wszystkich wyśmiewana”⁶. Opowieść ma niewątpliwie charakter anegdotyczny, ale odzwierciedla pozycję Teodory w państwie bizantyńskim w tym czasie. Inny przykład tego rodzaju sytuacji notujemy przy przedstawieniu roli cesarzowej Teofano w wydarzeniach, których efektem była śmierć Nikefora Fokasa. Nie ma wątpliwości, że cesarzowa była uczestniczką spisku przeciw mężowi, kwestią dyskusyjną są powody, dla których wystąpiła przeciwko niemu i na czym polegał jej bezpośredni udział w jego usunięciu. Natomiast nie jest takie oczywiste, że władczyni chciała śmierci Nikefora Fokasa. Świadczyć może o tym wzmianka Psellosa, w której czytamy, iż Teofano wymogła na Janie Tzimiskiesie zobowiązanie, iż żaden gwałt nie zostanie zadany cesarzowi, a jedynie zmusi się go do abdykacji⁷. Badaczka zna przekaz Psellosa, ale na ten fragment nie zwróciła uwagi. Gdyby zawierzyć Psellosowi, wizerunek Teofano jako krwawej morderczynie musiałby ulec modyfikacji.

Lynda Garland znakomicie zna współczesną literaturę naukową, ale wydaje się, że zabrakło w jej lekturze kilku prac, które mogłyby wnieść nowe wątki do jej rozważań. Są to biografie cesarzy: Nikefora I, Leona VI i Andronika Komnena, którzy mieli spory wpływ na losy bohaterki jej książki⁸. Z prac drobniejszych warto może byłoby sięgnąć np. do artykułu A. Daniela Frankfortera⁹ dotyczącego dyskusowanej przez Garland sprawy związku Teodory ze śmiercią Amalasynty czy artykułu Haliny Evert-Kappesowej¹⁰, ukazującego związki między Teodorą a Antoniną, żoną Belizariusza, czy wreszcie tekstu Warrena Treadgolda¹¹ o chronologii wydarzeń roku 641.

Nie zawsze w sprawach, które stanowią co prawda tło dla przedstawianej problematyki, ale wymagają szczególnej precyzji, Lynda Garland sięga do najlepszych prac. Tak jest w przypadku ukazywania stosunków bizantyńsko-bułgarskich w pierwszej połowie X w. Podstawową pracą wykorzystaną przez autorkę jest książka M. Whittoa¹², który kwestie te przedstawia dość powierzchownie i — co znamienne — nie zna dobrze literatury bułgarskiej, w tym fundamentalnej pracy Iwana Bożiłowa o carze Symeonie¹³.

Zdarzają się autorce drobne nieścisłości. I tak na s. 90 twierdzi, że uzurpacja Bardanesa Turka miała miejsce w lipcu 802, a w rzeczywistości doszło do niej rok później. Nie jest znane imię córki Symeona, która miała poślubić Konstantyna VII Porfirogenetę, zwanej przez autorkę Heleną (s. 119, 270). Ani Mark Whitow, ani źródła, na które powołuje się Garland, nie wymieniają imienia córki Symeona.

Przedstawione powyżej uwagi krytyczne dotyczą najczęściej kwestii raczej drugorzędnych i nie mają wpływu na moją wysoką ocenę książki Lyndy Garland, zasługującej na uznanie i zainteresowanie czytelnika,

⁶ *Iosephi Genesii regum libri quattuor*, wyd. A. Lesmueller-Werner, I. Thurn, Berolini 1978, s. 61; tłum. A. Brzótkowska [w:] *Testimonia najdawniejszych dziejów Słowian. Seria grecka*, z. 3, Warszawa 1995, s. 404; cf. *Theophanes Continuatus*, wyd. B. G. Niebuhr, I. Bekker, Bonnae 1838, s. 162 (twierdzi, że chodzi tutaj o Borysa-Michala). Argumenty za utożsamianiem niewymienionego z imienia *archegosa* Bułgarii z Presjanem, a nie z Borysem-Michalem [w:] W. Swoboda, *Testimonia*, s. 417.

⁷ *Michaelis Pselli Historia syntomos 105*, wyd. W. J. Aerts, Berolini 1990. Na temat autorstwa tego dzieła cf. J. Ljubarskij, *Some Notes on the Newly Discovered Historical Work by Psellos [w:] To Ellenikon. Studies in Honor of Speros Vryonis* t. 1, *Hellenic Antiquity and Byzantium*, New Rochelle-New York 1993, s. 213–228.

⁸ O. Jurewicz, *Andronikos I Komnenos*, Amsterdam 1970; P. Nivais, *The Reign of the Byzantine Emperor Nicephorus I*, Athenes 1987; S. Tougher, *The Reign of Leo VI (886–912). Politics and People*, Leiden, New York, Köln 1997 (brak tej pracy budzi moje szczególne zdziwienie).

⁹ D. A. Frankforter, *Amalasynta, Procopius, and a Woman's Place*, „Journal of Women's History” t. VIII, 1996, nr 2, s. 41–57.

¹⁰ H. Evert-Kappesowa, *Antonine et Bélisaire* [w:] *Byzantinische Beiträge*, Berlin 1964, s. 55–72.

¹¹ W. Treadgold, *A Note on Byzantium's Year of Four Emperors (641)*, „Byzantinische Zeitschrift” t. LXXXIII, 1990, s. 41–43.

¹² M. Whitto, *The Making of Byzantium, 600–1025*, Berkeley-Los Angeles 1996.

¹³ I. Bożilow, *Car Simeon Weliki (893–927); zlatnatyj vek na Sredniewiekowna Bałgarija*, Sofia 1983.

zarówno badacza, jak i miłośnika historii Bizancjum. Autorka przedstawiła w niej wiele interesujących spostrzeżeń dotyczących kwestii szczegółowych, które stać się mogą inspiracją do dalszych badań. Warto podkreślić, że książka została napisana jasno, a przy tym barwnie i z zaangażowaniem. Badaczka przy każdej cesarzowej starała się przedstawić osobisty do niej stosunek, na podstawie wcześniejszej analizy materiału źródłowego. Stąd też może najciekawszymi dla badacza partiami pracy są końcowe fragmenty poszczególnych rozdziałów, w których autorka stara się dokonać oceny osobowości i roli odegranej przez daną cesarzową w dziejach imperium bizantyńskiego. Po przeczytaniu książki Garland czytelnik może znacznie wzbogacić swoją wiedzę dotyczącą poszczególnych bizantyńskich cesarzowych, natomiast trudno mu będzie wyrobić sobie ogólniejszy pogląd o ich miejscu i roli w życiu imperium. Szkoda, że autorka nie pokusiła się na podstawie przedstawionego materiału o tego rodzaju refleksje. Zadania tego z pewnością nie spełnia wstęp do książki ani tym bardziej jej epilog, który poświęcony został bardzo ogólnej charakterystyce cesarzowych doby Paleologów.

Miroslaw J. Leszka
Uniwersytet Łódzki
Zakład Historii Bizancjum

Alberto Marcos Martín, *España en los siglos XVI, XVII y XVIII. Economía y sociedad*, Crítica/Caja Duero, Barcelona 2000, s.751.

Alberto Marcos Martín, profesor historii nowożytnej z Valladolid, członek–korespondent Królewskiej Akademii Historii, należy do najwybitniejszych znawców problematyki społeczno–gospodarczej czasów nowożytnych w Hiszpanii. Jest autorem wielu prac, wśród których na szczególną uwagę zasługują: „Auge y declive de un núcleo mercantil y financiero de Castilla la Vieja. Evolución demográfica de Medina del Campo durante los siglos XVI y XVII” (1978); „Economía, sociedad, pobreza en Castilla: Palencia 1500–1814” (1985); „De esclavos a señores. Estudios de historia moderna” (1992).

Recenzowana książka stanowi podsumowanie wieloletnich badań Marcosa Martina nad podstawowymi problemami rozwoju gospodarczego i społecznego Hiszpanii w XVI–XVIII w. Jest to synteza przeznaczona zarówno dla profesjonalistów i studentów historii, jak również dla wszystkich zainteresowanych tą tematyką. Z tego właśnie względu autor zrezygnował z ujęć statystycznych, wykresów i map, a także przypisów.

Praca podzielona jest na dwie części. Pierwsza dotyczy aspektów strukturalnych (warunki geograficzne, zaludnienie, środki i stosunki produkcji) i składa się z pięciu rozdziałów. Autor rozpoczyna od oceny wpływu środowiska naturalnego na gospodarkę człowieka zamieszkującego Półwysep Pirenejski oraz jego ekonomiczne zachowania. Ukazuje zróżnicowanie geograficzne i klimatyczne poszczególnych regionów Hiszpanii (obszar atlantycki, śródziemnomorski, interior), jej peryferyjność oraz położenie na pograniczu kontynentów. Autor daje własne spojrzenie na problem determinizmu geograficznego, który zajmował wielu historyków i myślicieli (José Ortega y Gasset, Fernand Braudel, Pierre Vilar)¹. Podkreśla wzajemne, „intymne” wręcz oddziaływanie człowieka i natury. Rezultatem tego nieustającego dialogu jest „humanizacja przestrzeni i krajobrazu” (s. 17).

Rozdział drugi poświęcony jest kwestiom demograficznym w kontekście problemów ekonomicznych. Autor przedstawia sytuację ludnościową Hiszpanii XVI–XVIII w. ze szczególnym uwzględnieniem „sił produkcyjnych”. Omawia główne czynniki wpływające na zaludnienie Półwyspu Pirenejskiego: rekonkwista, zasiedlanie pustek, usuwanie mniejszości etnicznych. Ukazuje społeczności terenów wiejskich i dużych ośrodków miejskich. Omawia procesy urbanizacyjne. Podkreśla, że Hiszpania mimo przewagi ludności wiejskiej, była krajem o dość

¹ Cf. P. Vilar, *Historia Hiszpanii*, przekł. I. i R. Stemplowsky, Warszawa 1991.